

Against School Aggression Partnership (ASAP Collaboration)

Изследване на агресията и тормоза в училище

Начално и финално изследване

С подкрепата на Европейската комисия

Публикацията е създадена с подкрепата на Европейската комисия, но съдържанието отразява възгледите само на авторите. Комисията не може да бъде държана отговорна за възгледите изразени в тази публикация.

1. ПОДГОТОВКА И ЦЕЛИ НА ПРОЕКТА

Темата за насилието и агресията в училище е много коментирана през последните години и се превърна в едно от най-големите предизвикателства пред училищата в Европа. Агресивното поведение и тормозът съпътстват ежедневието на голяма част от децата в училище, причинявайки трайни последици за бъдещото им развитие, социално общуване и израстване. Тормозът в училище и агресията са феномен, който не се ограничава само до една страна или регион, а мащабът му е международен, което го прави проблем, изследван от учени и експерти по целия свят. Справянето с проблема само по себе си е предизвикателство, което изисква обширни мерки, насочени към всички участници в проявите на насилие, както и сътрудничество на всички организационни нива.

Макар че има редица успешни инициативи, проблемът все още не е намален достатъчно поради редица взаимосвързани причини, т.е. поради липсата на съгласувана национална политика, адекватно обучение и подкрепа за учителите и родителите, липса на положителни модели за подражание, оправдаващото действие на медиите, нездравословния политически климат и т.н. Има нужда от нови подходи, които да направят агресията неприемлива, да помогнат на децата да се справят с емоциите си, да създадат култура на ненасилие и да дадат на училищата и обществото нови методи за справяне с конфликтите.

Въпреки това, трябва да се отбележи и съществуването и прилагането на различни програми и инициативи за превенция, които могат да се смятат за добри практики в тази сфера. Кампаниите за повишаване нивото на осъзнаване, сътрудничеството между учители и родители, инициативи за изграждане на компетенции както за училищния персонал, така и за учениците, достъп до услуги за подкрепа и съвети и т.н. са се доказали не само като безценна част от програмите за всеобхватна превенция и намеса, но и като път за постигане на позитивен училищен климат и култура, която е безопасна, честна и стимулираща както за персонала, така и за учениците.

През 2015 г. три организации от Унгария, България и Малта обединиха усилия, за да стартират пилотен проект с **цел развитие и анализ програма за смесени общински училища за ефективна превенция и справяне с агресията и тормоза, която се основава на алтернативни методи за разрешаване на конфликти**. Дългосрочната цел на Партньорите е да постигнат културна промяна в училищата чрез разпространяването на ненасилствено общуване, въвеждането на алтернативни практики за разрешаване на конфликти, превенция на тормоза, училищните конфликти и намаляването на агресивното и друго рисково поведение.

2. ПРЕДМЕТ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Изследването планира да осъществи първоначална оценка на нивото и обхвата на агресивното поведение и тормоза в шест пилотни училища – едно в Унгария, едно в България и четири в Малта, които са изяви готовност да участват в проекта ASAP и по-важното, да въведат примерната програма за превенция и ефективно справяне със случаите на тормоз или агресивно поведение. Първата стъпка от тази задача е да се изследва ситуацията предшестваща наметаната, да се определят реалните измерения на проблема и да се съберат мнения от учителския и помощния персонал, от учениците и родителите.

По-конкретно, проучването в набелязаните училища има за цел да:

- изследва цялостния климат в участващите пилотни училища в Унгария, България и Малта;
- събере данни за преобладаващите различни форми на агресия и тормоз в училищата;

- определи нивото на осъзнаване на поставените проблеми от страна на учителския и помощния персонал, учениците и родителите;
- изследва най-честите места, където се случват проявите на агресия и тормоз;
- събере данни за нивото и механизмите на докладване за подобни прояви на училищно ниво и доколко те се използват от учениците, училищния персонал и родителите;
- очертае нивото на готовност и компетенциите на тези, отговорни за предотвратяването или ефективната намеса.

Тази първа фаза на изследването ще служи като базова оценка и по-късно ще бъде допълнена с крайната оценка като опит за откриване на промените, които ще са настъпили в резултат от осъществяването на проекта.

В допълнение към оценката на въздействието на проекта, изследването ще предостави данни, за да се сравнят резултатите, свързани с мащаба на проблема и с възприемането и отношението на основните участници на училищно ниво в различни училищни обстановки в три различни страни. По този начин резултатите ще са полезни за администрациите на участващите училища при създаването на ефективно решение срещу тормоза и ще дадат на партньорите в проекта информация за формулирането на препоръки, базирани на доказателства, за подобряване на политиката в съответните страни.

Предложената методология на изследването е разработена така, че да проучи разнообразни теми, представляващи интерес за партньорите в проекта и за училищната администрация. Така методологията, разработена от партньорите в проекта може да се предложи като полезно средство на други граждански обществени организации и образователни институции, които проявят интерес и имат нужда да направят подробна оценка на този феномен.

3. МЕТОДОЛОГИЧЕСКА РАМКА

3.1. Определения

Когато става дума за понятия като „агресия“, „конфликт“ и „тормоз“, съществуват различни определения, но все пак партньорите в проекта ASAP са решили да използват понятия, които са общоприети от учените и от практикуващите.

Агресивно поведение

Агресивното поведение се идентифицира с негативни действия на някого върху друго лице, като например умишленото удряне или опитите за удряне, нараняване или причиняване на тревога. Според общоприетата дефиниция на агресивното поведение: „агресията е всяко поведение, случващо се с цел причиняване на вреда на друг човек, който иска да избегне тази вреда“.¹ Една характеристика на агресията може да е фактът, че тя е умишлено поведение и не е случайна, тъй като целта е да се навреди на друг човек. Поради факта, че има повече от един участник, тя е също така и обществено поведение.²

Видове агресивно поведение:

- физическа агресия, т.е. удряне, хапане, ритане, намушкване;

¹ Wayne A Warburton and Craig A Anderson, 'Social Psychology of Aggression', *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 2nd edition, Volume 1, p. 373, <http://dx.doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.24002-6>

² Brad J. Bushman and L. Rowell Huesmann, 'Aggression', *Handbook of Social Psychology*, 2010, DOI: 10.1002/9780470561119.socpsy002023

- вербална агресия, т.е. викане, крещене, псуване, обиждане;
- релационна агресия, т.е., когато поведението е насочено срещу репутацията или връзките на друг човек
- пряка агресия, т.е., когато обектът на действието присъства физически
- непряка агресия, т.е., когато обектът не присъства
- активна агресия, т.е., когато агресорът реагира по начин, причиняващ вреда
- пасивна агресия, т.е., когато агресорът не реагира по положителен начин, като например умишлено не предава важно съобщение на обекта и крие информация
- изместена агресия, т.е., когато мишена-заместител (сурогат) става обект на агресивно поведение³

Тормоз

Най-популярното определение за поведение на тормоз е това, въведено от Дан Олвеус, който е и създателят на първата програма за превенция, а именно Програмата за Превенция на Тормоза на Олвеус, в Норвегия. Предложеното определение се оформя около три характеристики, които разграничават тормоза от други видове негативно или нежелано поведение; „даден ученик е жертва на тормоз или измъчване, когато той или тя е подложен многократно и продължително (1) на негативни действия от страна на един или повече ученици (2)“⁴ и между въвлечените участници съществува неравностойност на силите (3).⁵

Негативни действия като умишленото причиняване на болка или опитите за удране, нараняване или причиняване на безпокойство у някого попадат под определението за това, споменато по-рано като агресивно поведение. Ето защо тормозът може да бъде смятан за агресивно поведение, но освен това той се повтаря с течение на времето и съществува неравностойност на силите между лицата, които участват.

При положение, че съществуват различни категории агресивно поведение, тормозът също може да се подраздели на различни видове, макар че често се случва една и съща проява да бъде случай на вербален, физически и сексуален тормоз едновременно.

Видове тормоз

a/ Пряк и непряк тормоз

Пряк тормоз – упражняване на тормоз, което включва взаимодействие лице в лице с обекта.

Непряк тормоз – упражняване на тормоз, когато се използват социални връзки, за да се причини вреда (клюкарстване, разпространяване на слухове) или се изключва лицето, което е обект на тормоза.⁶

b/ Видове проявления на тормоза

³ Johnie J. Allen and Craig A. Anderson, *Aggression and Violence: Definitions and Distinctions*, p. 11, <https://public.psych.iastate.edu/caa/abstracts/2015-2019/16AA.pdf>

⁴ Dan Olweus, 'Bullying at School What We Know and What We Can Do', (Oxford:Blackwell Publishing Ltd, 1993), p 9.

⁵ The National Commission for the Promotion of Equality, 'Research Study on Violence, Harassment and Bullying in Schools A qualitative perspective', 2016, p. 11. <http://victimsupport.org.mt/wp-content/uploads/2016/04/Report-Violence-Schools.pdf>

⁶ Wendy Craig¹, Yossi Harel-Fisch, Haya Fogel-Grinvald, Suzanne Dostaler¹ et.al., 'A cross-national profile of bullying and victimization among adolescents in 40 countries', *International Journal for Public Health* 54 (2009), p. 217, DOI 10.1007/s00038-009-5413-9

- Физическият тормоз включва всеки физически акт, който се проявява в причиняването на вреда или нараняване на обекта или на негови вещи.⁷
- Вербалният тормоз се проявява тогава, когато се наблюдава използването на слухове, обиди, епитети, дразнене, заплашване и расистки забележки.⁸
- Кибер тормозът обхваща всички действия, които се извършват с помощта на технологиите или социалните мрежи, сред които: обидни съобщения, тормоз, оклеветяване, представяне за друг човек, разкриване, измама и кибер-преследване.⁹
- Дискриминационен тормоз или расистка и религиозна дискриминация и сексуален тормоз. Този тип е определен от Есо Еламе като форма на злоупотреба и преследване, свързани с недъг, полова принадлежност, етнически произход, религия и сексуална ориентация, които се повтарят системно в течение на времето от един или повече съучастници. Това определение покрива като общ термин видове тормоз, които се наричат или религиозна и расова дискриминация, или сексуален тормоз, който е налице тогава, когато “сексуалността или половата принадлежност биват използвани като оръжие от момчета или момичета срещу други момчета или момичета”.¹⁰

3.2. Тематични области

Според целите на изследването се очертават като важни за оценка в рамките на обхвата на проучването няколко първостепенни теми, свързани с тормоза и агресията, а именно:

Училищен климат

- Какво е качеството на връзките в училището? Училището уважава ли различията, свързани с половата принадлежност, расата, етноса, религията и др.?
- Училищната среда възприема ли се като позитивна и стимулираща както от учителите, така и от учениците?
- Родителите възприемат ли училището като безопасно място за своите деца?
- Родителите имат ли чувството, че детето им е уважавано и ценено в училище?
- Учениците чувстват ли се в безопасност в училище?
- Учениците чувстват ли се уважавани и ценени от възрастните в училището?
- Учениците чувстват ли се уважавани и ценени от другите ученици в училището?
- Възрастните в училището биват ли възприемани като модели за подражание от учениците що се отнася до уважение, отговорност, сътрудничество и др.?
- Има ли позитивни и еднакво полезни за всички страни модели за разрешаване на конфликти, които се поощряват в училището?

Осъзнаване

- Могат ли учениците да разпознават агресията и тормоза, когато се случат? Учениците разбират ли, че агресията и тормозът са проблем?
- Разбират ли учениците дали техните учители са запознати, че в училището се проявява тормоз?
- Родителите запознати ли са, че в училище децата им се сблъскват с агресия и тормоз?

⁷ The Ministry for Education and Employment, 'Addressing Bullying Behaviour in schools' policy, 2014, p. 12

⁸ ibid, p. 12

⁹ Nancy Willard, 'Educator's Guide to Cyberbullying and Cyberthreats', Center for Safe and Responsible Use of the Internet, p. 2, <https://education.ohio.gov/getattachment/Topics/Other-Resources/School-Safety/Safe-and-Supportive-Learning/Anti-Harassment-Intimidation-and-Bullying-Resource/Educator-s-Guide-Cyber-Safety.pdf.aspx>

¹⁰ The NSPCC working definition of Sexual Bullying, http://w1.qehs.net/moodle2/pluginfile.php/10744/mod_resource/content/1/Sexual%20bullying.pdf

- Разбират ли родителите, учителският и помощният персонал защо някои ученици проявяват агресивно поведение и тормоз, както и въздействието и последствията от това поведение за учениците и училищния климат?
- Разбират ли учениците защо някои ученици проявяват агресивно поведение и тормоз, както и тяхното въздействие и последствия за учениците и училищния климат?

Честота, ниво и обхват на агресивното поведение и тормоза

- В училището наблюдават ли се тормоз, агресия и конфликти?
- Колко често се случват такива инциденти, засягащи ученици?
- Какви са формите на тези поведенчески прояви?
- Къде се случват?
- Кой участва в тези инциденти?
- Учителите стават ли жертви на агресивно поведение в училище?
- Има ли свидетели и кои са те? Какви са техните основания да не се намесят?
- Къде в училище децата са най-податливи на агресивно поведение и тормоз?

Докладване

- Учениците съобщават ли за случаите на агресия и тормоз към своите учители или към други членове на училищния персонал? Кои са хората, с които учениците се чувстват комфортно да разговарят за тормоза?
- Учениците информират ли родителите си за случаите на тормоз в училище?
- Училището информира ли родителите, когато детето им участва в тормоз?
- Има ли редовно специално определени моменти в училище, в които учителите да обсъждат агресията и тормоза със своите ученици?

Подкрепа в училище и реакция срещу тормоза

- Какво се предприема в училището за случаите, които са били докладвани?
- Какъв е начинът за намеса, когато възрастните в училище станат свидетели на тормоз?
- Учителите имат ли нужните инструменти и процедури за ефективно отношение към проявите на тормоз?
- Училището предприема ли политика срещу тормоза?
- Как реагират родителите, когато детето им участва в тормоз /при всяка една възможна роля, като жертва, извършител или свидетел/?
- Как реагират родителите, ако детето им е насилник?
- Родителите доволни ли са от мерките, предприемани от училището за справяне и превенция на тормоза?
- Учениците могат ли да получат подкрепа в случай, че се сблъскат с агресия/тормоз?
- Откъде я получават?
- Свидетелите поощряват ли се да се намесват тогава, когато се случват прояви на тормоз?
- Учителите чувстват ли се подкрепени да действат съобразно със случващото се тогава, когато искат да се справят с прояви на тормоз в училище?
- Училището разполага ли с начин да подкрепи жертвите и да работи с извършителите?

Компетенции

- Какви са нуждите на училищния персонал по отношение на агресията/тормоза?
- Какви са нуждите и очакванията на учениците по отношение на агресията/тормоза?
- Каква подкрепа може да се предложи на учениците, които стават свидетели на прояви на тормоз в училище?
- Получават ли родителите информация и участват ли в училищни събития, които да ги информират за агресията и тормоза, за разнообразието и межкултурното общуване?

- Как родителите могат да бъдат поощрявани да си сътрудничат с училището, за да се намалят проявите на тормоз?
- Какви положителни примери, политики и процедури за справяне с проявите на тормоз вече се прилагат в училището?

Въпросниците са еднакви и за трите държави и са раздадени в пилотните училища.

Всеки от тези въпросници съдържа между 16 и 18 въпроса. Освен това в уводната им част се изисква попълване на демографските характеристики като възраст, клас на детето, ниво на образование и професия за възрастните анкетирани. Въпросникът завършва с покана към анкетираните да споделят допълнителни коментари ако желаят.

Повечето въпроси имат няколко отговора, от които да се избере, и от анкетираните се изисква да изберат един или повече от един отговор. Във въпросниците са включени и някои отворени въпроси с цел да се предостави възможност за свободни отговори и коментари.

За подробен преглед на трите вида въпросници, направете справка в **Приложение 1 и Приложение 2**.

3.3. Методология на изследването

Според обосновката на проекта обхватът на изследването включва базово и заключително оценяване в набелязаните училища в България, Унгария и Малта.

Базовото или първоначално допитване има за цел да разкрие съществуването и мащаба на тормоза и агресията в пилотните училища чрез проучване на възприемането от страна на ученици, учителски и помощен персонал, както и на родители. То предоставя ценна информация по отношение на проявите и честотата на нежелано поведение и инциденти, поглед към възможностите на тези, които могат да предотвратят подобни инциденти, както и анализ на начина, по който те възприемат сериозността на проблема. От една страна, базовото оценяване позволява на пилотните училища да се запознаят с точните измерения на тормоза и агресията, а от друга - то осигурява на проекта партньори с ясна идея за изходната положение при което ще се осъществи прилагането на Програмата образец.

След прилагането на мерките за превенция и пресичане на проявите в училищата в рамките на проекта, **заклучителното проучване** помага за оценка на промените в тематичните насоки, зададени при първоначалното оценяване, както и за оценка на ефективността на Програмата образец.

3.3.1. Базово проучване

В съответствие с описанието на проекта, изследването следва да се опита да обхване 2500 участници (учители и помощен персонал, ученици и родители) в пилотните училища, т.е. 1200 анкетирувани в Унгария, 305 анкетирувани в България и 1000 анкетирувани в Малта.

Таблица 2. Образец на изследването

	Унгария	България	Малта	
Общ брой учители и помощен персонал	109	28	214	351
Общ брой ученици	566	203	603	1372
Общ брой родители	290	15	299	604
Общ брой анкетирувани	974	246	1116	2327

Достигнатият общ брой на анкетираните, описан в проекта, отговаря на цялостната цел на изследването, т.е. оценката на нивото и мащаба на агресивното поведение и тормоза в пилотни училища в Унгария (една институция с 3 подчинени училища), България (едно училище) и Малта (4 училища).

Допълнителна цел на изследването е да направи оценка на въздействието на специфичните намеси, които са се случили в рамките на проекта. За да бъде осъществено това, партньорите в проекта следва да вземат под внимание променливия размер и състав на образеца на изследването, особено по отношение на учениците и родителите. Ето защо партньорите в проекта и пилотните училища трябва да гарантират, че е създадена една трайна група от анкетирувани, които да бъдат на разположение както за предварителното оценяване, така и за оценяването след намесата, за да може да се осигури адекватно сравнение и оценка на въздействието на проекта.

Събиране на данни

Методологията на изследването включва събиране на данни чрез въпросник. Цялото базово проучване се състои от три въпросника (виж Приложение 1 и 2): един за ученици, един за родители, и един за учители и помощен персонал. Въпросниците са разработени от екипа на партньорите в изследването на английски език. Впоследствие въпросниците за ученици, учители и родители са преведени на български език. Преди да се изготви финалния вариант на въпросника, примерна анкета е направена с 20 участници, а резултатите от нея са обсъдени от партньорите в ASAP.

Въпросниците са предоставени на хартиен носител по молба на училищната администрацията. PBF изследователите работят с училището, за да раздадат въпросниците на ученици, родители и учители. Училищните психолози и училищната администрация улесняват този процес. На учениците са раздадени въпросници и за родителите им в запечатани пликове, като децата са помолени да ги занесат вкъщи и да ги върнат в рамките на една седмица.

Въпросниците са разработени чрез технологията QuickSurvey и всеки въпросник е въведен ръчно в електронната платформа от екипа на PBF. Въпреки че платформата не е използвана за събиране на данни, тя предоставя полезен начин за анализ на данните.

Етични норми

Администрирането на въпросника сред учениците и възрастните се извършва на базата на **Етичните норми** и с нужната чувствителност. Въпросниците са предоставени за анонимно попълване сред деца и възрастни, и не съдържат имена или други лични данни, които биха могли

да направят анкетираните лица разпознаваеми в докладите от изследването.¹¹ Освен това, преди администрирането на въпросника е изготвен и предоставен формуляр за родителско съгласие.

4. ИЗВОДИ ОТ ПРОУЧВАНЕТО

4.1.1 Демографски характеристики

Учители и помощен персонал: 28 членове на учителския и помощния колектив вземат участие в изследването, проведено в 130-то СОУ “Стефан Караджа” в България. Повечето от тях са учители. Директорът на училището, както и някои от другите специалисти - психолог, медицинска сестра, социален работник - също попълват въпросника. Повечето от анкетираните възрастни спадат към възрастовата група 45-55 години (42%), а 19% са между 65-60 години. Преподаваните от тях предмети са различни и включват Химия, История, География, Музика, Философия, Математика и други. Само двама от анкетираните (7%) са мъже.

Ученици: 203 ученици вземат участие в изследването. Мнозинството (75 ученици - 35%) са на 11-годишна възраст, следвани от 13-годишните ученици (13%). Останалите проценти се разпределят почти равномерно в рамките на 12-18 години. Момчетата и момичетата са представени в изследването съответно с 52% на 48% процента.

Родители: 15 родители участват в изследването, като по-голямата част от тях са във възрастовата група 36-40 години (47%). Само един родител от мъжки пол е отговорил на въпросника. Повечето родители имат деца в четвърти клас (53%), следвани от родители на деца в седми клас (20%). Родителите практикуват различни професии, сред които шофьор, учител, готвач, продавач, преводач, медицинска сестра, учен, консултант, доктор и т.н.

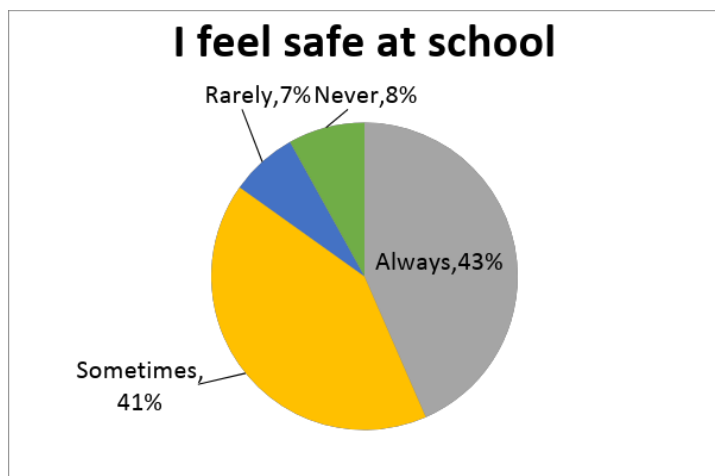
4.1.2. Училищен климат

Според учениците **училищната среда** е сравнително безопасна. 43% от тях твърдят, че винаги се чувстват сигурни, а 41% отговарят, че се чувстват сигурни понякога.

Има ученици, които никога не се чувстват в безопасност в училище (8%) или рядко се чувстват сигурни (7%), което значи, че 15% от всички ученици чувстват несигурност и се тревожат за своята безопасност на мястото, където получават образованието си.

¹¹ Защитата на анонимността на анкетираните, както и етичната реакция в случай на разкриване на чувствителна информация, са описани подробно в **Етичния кодекс за провеждане на изследвания с деца.** (Вж. Приложение 3)

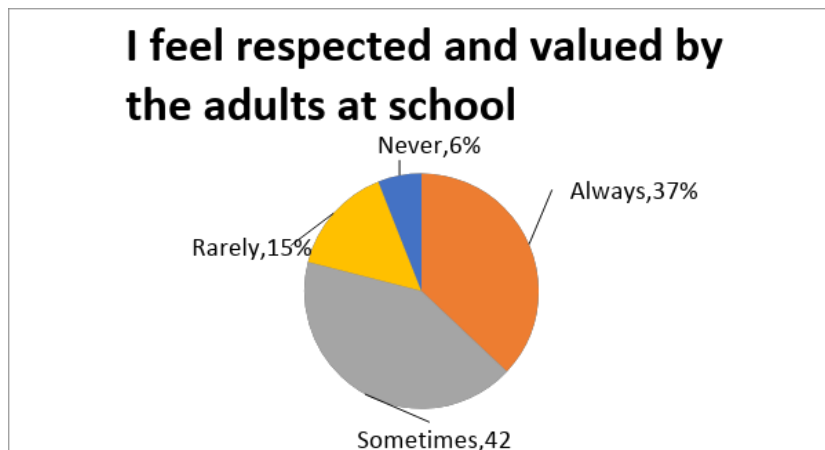
Усещане на учениците за безопасността в училище

В същото време, нито един от родителите, взели участие в проучването, не отговаря, че детето му никога не се чувства сигурно на училище. Мнозинството родители, 53%, твърдят, че детето им винаги се чувства в безопасност, а другите 47% отговарят, че детето им се чувства в безопасност понякога. Броят на анкетираните родители е твърде малък, за да се правят изводи, но все пак си струва да се отбележи разликата между усещането на родители и ученици за безопасността в училище.

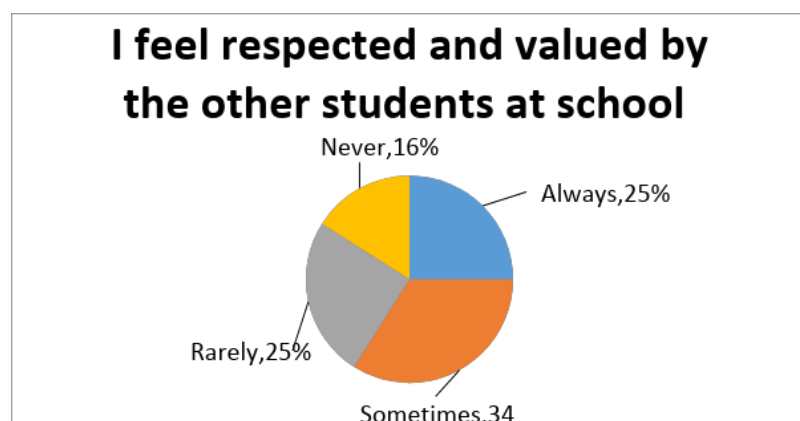
Преобладаващото мнение по отношение на това **дали учениците се чувстват уважавани от възрастните в училище** е положително. Повечето ученици отговарят положително: 37% от тях твърдят, че винаги се чувстват уважавани, а 42% “поякога” се чувстват уважавани от възрастните. Има и 16% от учениците, които твърдят, че рядко се чувстват уважавани от възрастните в училище, докато 6% казват, че никога не усещат уважение от страна на възрастните. И тук отново се наблюдава различие в отговорите на родителите: всички родители отговарят, че детето им “винаги” (60%) или “поякога” (40%) се чувства уважавано.

Усещане на учениците за уважението към тях от страна на възрастните

Що се касае до получаването на уважение положителна оценка от страна на съучениците си, по-малко от учениците изразяват позитивно мнение. Едва 25% от анкетираните ученици твърдят, че винаги се чувстват уважавани от останалите, 69 (34%) казват, че понякога се чувстват така. Други 25% са избрали отговора “рядко”, а 15% от учениците казват, че никога не се чувстват уважавани и ценени от своите съученици. Това показва, че отношенията между учениците са по-проблематични и напрегнати в училище.

Усещане на учениците за уважението към тях от страна на съучениците им

За пореден път родителите отговарят по-положително по отношение на това дали децата им се чувстват ценени от своите съученици. 47% от родителите отговарят, че детето им “винаги” се чувства уважавано, а според 40% детето им се чувства уважавано “поякога”. Двама родители (13%) избират отговора, че детето им “рядко се чувства ценено”.

На учителите и помощния персонал се задава въпроса дали училището осигурява стимулираща училищна среда. Отговорите показват, че персоналът вярва, че училищната среда е стимулираща и поощрява личното и професионално развитие. 36% от учителите са напълно съгласни с твърдението, докато 50% са само съгласни. Само 14% от персонала на училището не са съгласни с това твърдение.

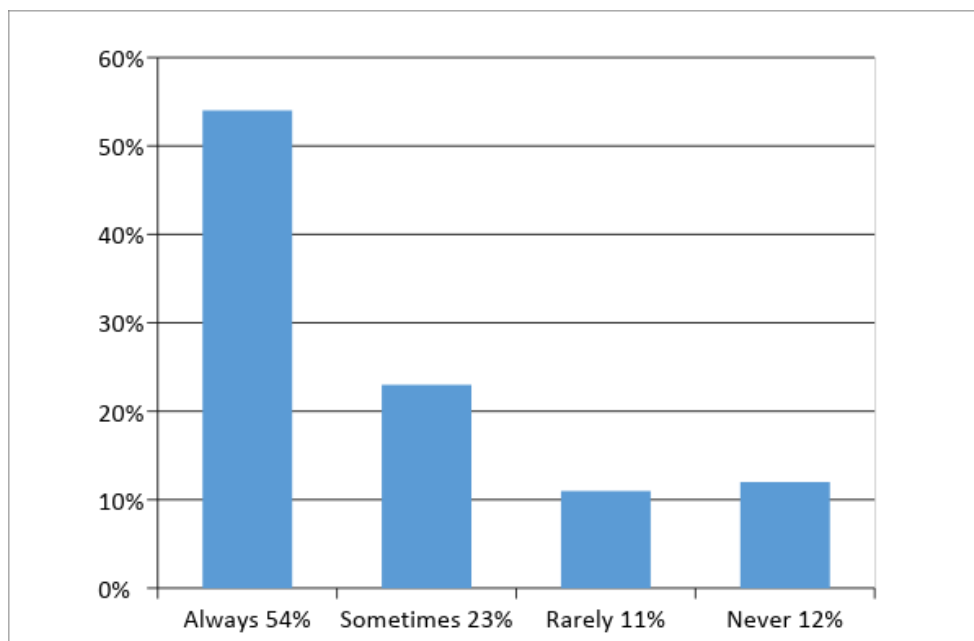
Възрастните дават ли добър пример на учениците? Мнозинството от училищния персонал, 96%, отговарят, че те/възрастните в училище/ дават добър пример по отношение на уважението, отговорността и сътрудничеството. Само един от анкетираните не е съгласен с това твърдение.

Възпитание на учениците в дух на толерантност. Както родителите, така и училищният персонал възприемат положително опитите на възрастните да възпитават у учениците уважение един към различията помежду им по отношение на пол, раса, етнос, религия, сексуална ориентация и т.н. Почти всички родители (93%) казват, че в училище винаги се възпитават изброените по-горе принципи, само 7% са отбелязали отговор “поякога”. Всички учители без изключение дават положителен отговор, че възпитават учениците си в толерантност и уважение към различията.

Същевременно усещането на учениците за тяхното училищно възпитание в дух на толерантност е доста различно. Докато 54% от учениците отговарят с “напълно съм съгласен” на това твърдение, а 23% отговарят със “съгласен съм”, има цели 33% от учениците, които чувстват, че това се случва

рядко (11%) или никога (12%). Очевидно е, че съществува една маргинализирана група ученици, които не се чувстват позитивно по отношение на училищната среда и срещат трудности да се адаптират в нея.

В моето училище възрастните ни възпитават да уважаваме различията помежду си по отношение на пола, расата, етноса, религиозната принадлежност, сексуалната ориентация и т.н.

Конфликтите като нормална част от човешкото съжителство представляват важно изпитание пред способността на училището да се справя с различията и мирно да разрешава спорове. За да проверят дали училището е добре подготвено за справяне с конфликти всички анкетирани са помолени да се съгласят или да не се съгласят с твърдението, че възрастните поощряват учениците да разрешават недоразуменията или конфликтите по взаимно изгоден начин. Това е още един въпрос, на който възрастните (родители и училищен персонал) отговарят, без изключения, по утвърдителен начин, всички те са “напълно съгласни” или “съгласни”, че възрастните поощряват разрешаването на конфликти по взаимно изгоден начин.

Въпреки това не всички ученици споделят мнението на възрастните. Макар и голяма част от тях да отговарят положително (61% от тях са избрали отговора “винаги”, а 22% - “понякога”), все пак съществуват и ученици, които имат усещането, че възрастните рядко (10%) или никога (14; 7%) не поощряват учениците да разрешават споровете по взаимно изгоден начин.

Тези разлики във възприемането показват, че макар и възрастните да полагат усилия да осигурят по-сигурна и стабилна училищна среда като възпитават у децата толерантност, приемане, конструктивно разрешаване на спорове между ученици и т.н., има ученици, които не се чувстват в безопасност или са отчуждени от тези опити. Това е една област, която има нужда от повече проучване, особено що се отнася до намирането на по-адекватни и ефикасни мерки за включване на въпросните ученици.

4.1.3. Осъзнаване

Съществуват редица доказателства, че учениците проявяват агресивно поведение и тормоз, и един от важните проблеми е да се разпознаят тези форми на поведение, да се разберат техните мотиви и функцията или нуждите на учениците, които се крият зад тези прояви.

С цел да се открият **причините за агресивното поведение и проявите на тормоз от учениците** всички анкетирани са помолени да оценят различни твърдения, обясняващи подобно поведение. Съществува единодушие между учители, родители и ученици, че основната причина за агресивното поведение и тормоза е желанието да се привлече вниманието на останалите, да се превърнеш в център на събитията и да станеш известен. 71% от учениците, 71% от учителите и 87% от родителите са съгласни с това твърдение.

Други причини, които изтъкват **родителите**, подредени по популярност, са:

1. Привличане на вниманието на другите (87%)
2. Демонстрация на сила (60%);
3. Емоционални и поведенчески затруднения (47%);
4. Учениците наблюдават подобно поведение въщи (40%);
5. Учениците наблюдават подобно поведение по телевизията и в социалните мрежи (40%);
6. Мислят се за по-добри от останалите (27%);
7. Те самите са ставали жертви на агресивно поведение (27%);
8. По този начин могат да получат това, което искат (20%).
9. Не харесват тези, различни от тях (7%)
10. Дискриминират другите заради расата им (7%).
11. Дискриминират другите заради религията им (7%).
12. Дискриминират другите заради националността им (7%).

Изглежда родителите са наясно с функцията на агресивното поведение у децата като израз на нуждите им от внимание, контрол и идентичност. Те разбират също, че много деца изпитват емоционални и поведенчески затруднения, които, ако не бъдат правилно третирани, могат да прераснат в деструктивно поведение, което влияе върху останалите и задълбочава проблемите на детето, а това води в даден момент до изолация и изключване.

Родителите не споделят да са запознати със случаи на агресия, които включват учители или други възрастни. Въпросът “Запознати ли сте с други агресивни прояви в училището на детето Ви - например такива, в които участват възрастни” получава само отрицателни отговори от родителите. Повече от половината родители обаче са наясно, че в училището на детето им се наблюдават прояви на тормоз (57%).

Начинът, по който учителите степенуват причините за проявите на тормоз, набляга на влиянието на семейството. Според тях причините се степенуват така:

1. Привличане на вниманието на другите (71%)
2. Учениците наблюдават подобно поведение въщи (71%);
3. Емоционални и поведенчески затруднения (50%);
4. Учениците наблюдават подобно поведение по телевизията и в социалните мрежи (43%);
5. Демонстрация на сила (36%);

6. Не харесват тези, различни от тях (29%);
7. Мислят се за по-добри от останалите (25%);
8. По този начин могат да получат това, което искат (21%).
9. Те самите са ставали жертви на агресивно поведение (21%);
10. Няма конкретна причина (18%);
11. Дискриминират другите заради националността им (7%).
12. Дискриминират другите заради расата им (4%).

Запитани „Колко често учителите разбират за проявите на тормоз в училище?“ повечето учители (75%) отговарят, че почти винаги **разбират** за агресивното поведение на учениците или за различните инциденти, в които присъства агресия. Всеки пети учител (21%) смята, че само „понякога“ знае за агресивните прояви на учениците. Един учител споделя, че той/тя почти никога не разбира за агресивното поведение на учениците в училище.

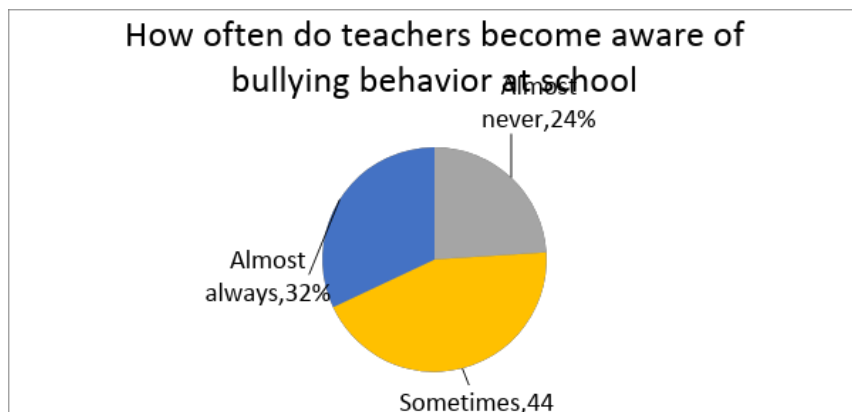
Учениците дават различни обяснения за причините, водещи до агресивно поведение и тормоз в училище. Макар че „привличането на внимание“ отново е най-популярният отговор и сред учениците, повече от половината от тях смятат, че проявите на тормоз от страна на техните съученици са израз на комплекс за превъзходство или, че побойниците *се мислят за по-добри от останалите* (68%) и че не харесват тези, различни от тях (58%). Много ученици свързват побойниците с нуждата им да демонстрират сила и контрол над ситуацията и над другите ученици (57%). За много ученици тормозът е стратегия да получат това, което искат (38%). Някои ученици се оплакват, че побойниците дискриминират другите заради техния етнос (30%). Някои ученици осъзнават и че тези, които се държат като побойници, вероятно самите са били жертви на агресивно поведение (29%), че постоянно наблюдават подобно поведение въкъщи (28%) или са ставали свидетели на агресивно поведение по телевизията и в социалните мрежи (25%).

Учениците подреждат причините за агресивното поведение и тормоза по следния начин:

1. Привличане на вниманието на другите (71%)
2. Мислят се за по-добри от останалите (68%);
3. Не харесват тези, различни от тях (58%);
4. Демонстрация на сила (57%);
5. По този начин могат да получат това, което искат (38%);
6. Дискриминират другите заради расата им (30%);
7. Те самите са ставали жертви на агресивно поведение (29%);
8. Учениците наблюдават подобно поведение въкъщи (28%);
9. Учениците наблюдават подобно поведение по телевизията и в социалните мрежи (25%).
10. Емоционални и поведенчески затруднения (23%);
11. Дискриминират другите заради религията им (22%);
12. Дискриминират другите заради сексуалната им ориентация (17%).

Когато им е зададен въпросът „Колко често учителите разбират за проявите на тормоз в училище?“, учениците се разделят в отговорите си както следва: повечето от тях (44) вярват, че учителите само понякога узнават за инцидентите с прояви на тормоз в училище; 32% от учениците смятат, че учителите „почти винаги“ знаят за проявите на тормоз в училище; а 24% са убедени, че учителите почти никога не узнават за тези инциденти в училище.

Виждане на учениците относно запознатостта на учителите с проявите на тормоз в училище

Учениците смятат, че учителите разбират за проявите на тормоз най-вече от разказите на други ученици, станали свидетели на събитията (73%) или от жертвата на тормоза (66%). Почти половината от учениците (47%) отговарят положително на въпроса дали самите учители стават свидетели на тормоз. Една трета от учениците смятат, че учителите узнават за това от друг възрастен (33%), а друга една трета от учениците (33%) вярват, че учителите биват информирани от родители. Други начини за получаване на информация за тормоза са „когато учителите забележат раните и синините“ или когато „извършителят си признае какво е направил“.

4.1.4. Честота, ниво и обхват на агресивното поведение и тормоза

Видовете и честотата на агресивното поведение са разгледани в редица въпроси. Въпросът: „Кой от следните видове поведение наблюдавате сред учениците?“ цели да се съберат данни за най-честите прояви на агресивно поведение в училище.

Учителите и помощният персонал смятат, че много от видовете агресивно поведение не се проявяват често и в повечето случаи не се проявяват никога, особено когато става дума за учителите и за административните лица. Честотата е по-висока, когато става дума за вербална агресия сред учениците (обиждането и подигравките с някого). 39% от учителите твърдят, че тормозът се случва често, а 22% мислят, че проявите му са винаги израз на стратегия за самозащита, когато децата отвръщат, след като някой пръв ги е ударил. Физическата агресия като участието в бой, удряне или ритане на другите се случва само от време навреме според две трети от учителите (75%). Учениците също само понякога подстрекават другите да се бият, макар че така смятат повече от половината учители (58%). Според 72% от учителите социалният тормоз като клюкарстването също се случва по-скоро инцидентно.

Членовете на персонала като цяло твърдят, че рядко се случва да станат свидетели на тормоз от страна на ученици към учители и помощен персонал. За повечето от тях това не се случва „никога“, но съществуват и някои изключения: 79% от персонала в училище са на мнение, че *поякога* стават обект на клюки; 65% съобщават, че учениците понякога се присмиват на учителите и на помощния персонал или ги обиждат.

На въпроса какви са причините за агресивното поведение на учениците в училище, повечето от членовете на училищния персонал (68%) отново изтъкват домашната среда. Следващите най-

популярни причини, споменати от преподавателите, са: така учениците привличат внимание; страдат от емоционални и поведенчески затруднения; предишна роля на жертва и възприемане на агресивния модел на поведение; влияние от агресивно съдържание по телевизията и в социалните мрежи.

Персоналът на училището е запитан и дали някой сред тях е ставал обект на агресия от когото и да е в училище през изминалата учебна година. Макар че мнозинството от 58% твърдят, че не са ставали обект на агресия през изминалата година, някои учители все пак са изпитали върху себе си агресия: 23% споделят, че са били обект на агресия от страна на ученици, а 19% са ставали обект на агресия от страна на родители.

Свидетели на тормоз. 57% от училищния персонал признават, че лично са ставали свидетели на прояви на тормоз от страна на ученик към друг ученик. Що се отнася до честотата, повечето учители смятат, че подобни инциденти, свързани с тормоз, се случват рядко (71%), а само 11% изтъкват, че такива прояви се случват по-често от веднъж седмично; според 18% инцидентите се случват веднъж седмично.

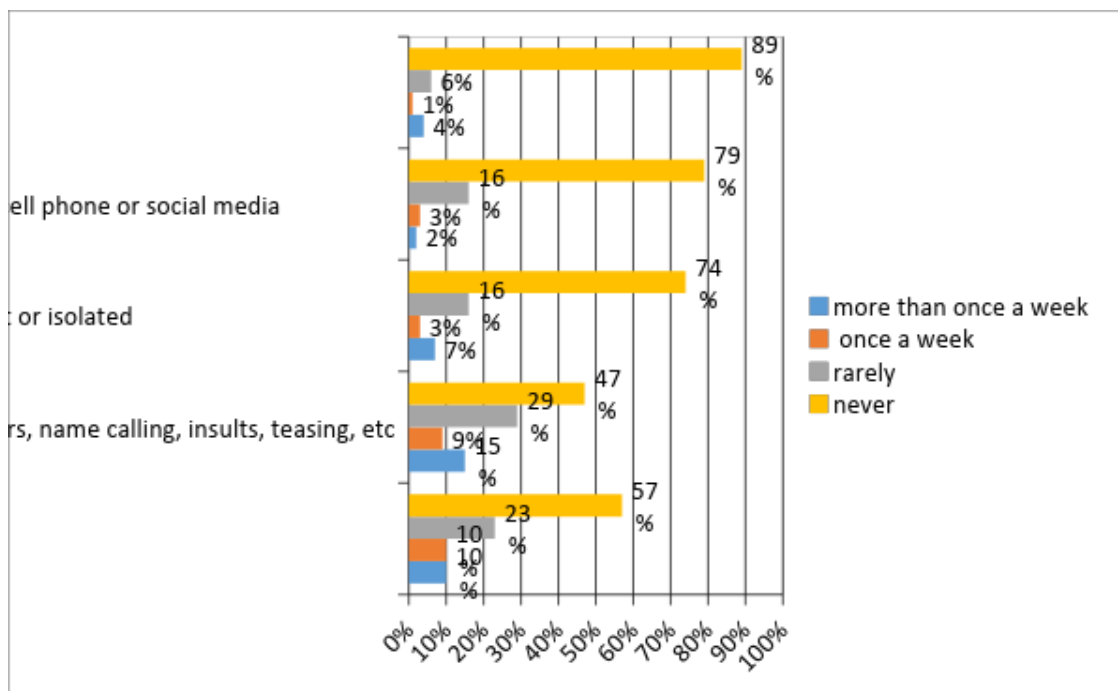
На въпроса колко често според тях се проявяват различните видове тормоз в тяхното училище, персоналът отговаря, че вербалният тормоз е най-широко разпространен и се случва повече от веднъж седмично (40%) или веднъж седмично (16%).

По-малко анкетираните отговарят, че физическият, социалният и кибер тормозът се случват по-често от веднъж в седмицата или поне веднъж в седмицата, а повечето от тях смятат, че тези форми на тормоз се проявяват доста рядко. Сексуалният тормоз се счита за нещо, което се проявява рядко (40%) или никога (60%).

Мнозинството ученици споделят, че никога не са ставали жертви на физически, социален, кибер или сексуален тормоз. Що се отнася до вербалния тормоз, по-малко от половината (47%) признават, че не са били тормозени чрез слухове, обиди, оскърбления, дразнене и др. Докладваните прояви на тормоз най-често са свързани с вербален тормоз, но и физическият присъства.

Ако резултатите са верни, таблицата по-долу показва, че някои ученици са подложени на тормоз системно, всяка седмица. Тези резултати съвпадат с предишния извод, че съществува група ученици, които чувстват, че училището не е безопасно място за тях.

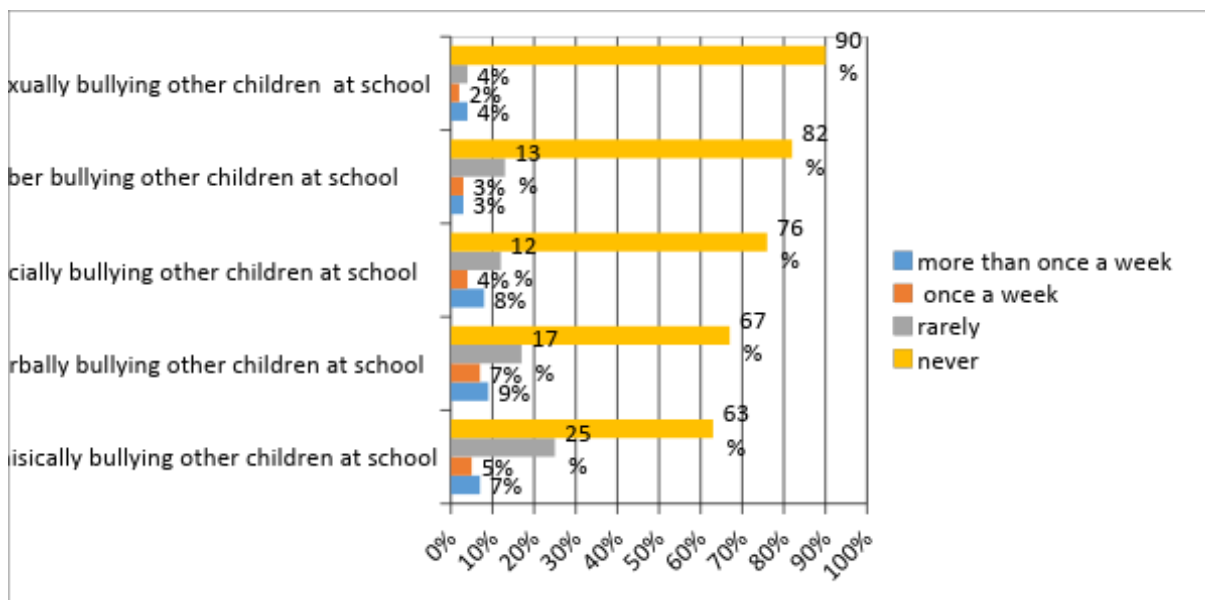
Ученици: През изминалата и през настоящата учебна година ставали ли сте жертви на:

Родителите, които отговарят на подобен въпрос, свързан с честотата на тормоза спрямо тяхното дете в училище, като цяло не признават, че детето им е жертва на тормоз. Изглежда, че резултатите от отговорите на родителите не отговарят на резултатите от отговорите на учениците, поради непропорционалния малък брой на родителите, взели участие в проучването. Подобна е и ситуацията и при въпроса дали детето им някога е участвало в каквато и да форма на тормоз срещу други ученици, на който 100% от анкетираните родители отговарят с „никога“. Това се потвърждава и от отговорите на въпроса „Детето Ви участвало ли е в тормоз (като извършител, жертва или свидетел)?“, където 71% от родителите отговарят отрицателно, 29% потвърждават, че детето им е ставало свидетел на тормоз над някой друг, и нито един не съобщава, че неговото дете е попадало в ролята на насилник или на жертва. В същото време повечето родители се чувстват информирани за проявите на тормоз в училище. 80% от участвалите родители обясняват, че детето им споделя информация вкъщи относно проявите на тормоз от страна на други ученици, както и че повечето от тях самите понякога (27%) или рядко (33%) са наблюдавали поведение на тормоз от страна на други ученици в училището на своите деца. Само 14% от родителите мислят, че в училището на децата им никога няма случаи на тормоз.

Друг въпрос към децата опитва да проучи дали те са били въввлечени в прояви на тормоз като извършители. Резултатите долу показват, че докато 63% никога не са били в тази роля, останалите рядко или ежеседмично стават участници в такива действия.

Ученици: През изминалата и през настоящата учебна година участвали ли сте в:

Къде децата са най-уязвими за агресия и тормоз в училище? Родители, ученици и учители са помолени да изберат измежду няколко места и да отговорят дали учениците никога, понякога, често или през цялото време стават жертва на тормоз на тези места. Класната стая, училищния двор, училищните коридори и дори тоалетните могат да бъдат места за прояви на агресия и тормоз „поякога“ според мнозинството **учители**. Тези, според които проявите на тормоз се случват „често“ изтъкват местата като училищния двор (33%) и коридорите (33%).

Мнозинството ученици признават, че тормозът присъства в училищния им живот и го свързват с места във и извън училището. Например тормозът се случва в класната стая „винаги“ за 8% от учениците; „често“ – за 23%, „поякога“ за 48% и „никога“ за 21% от учениците. Повече ученици смятат, че тормозът в училищния двор и по коридорите се случва „често“ (съответно 37% и 30%) или „винаги“ (съответно 13% и 9%).

Къде децата са най-уязвими за агресия и тормоз в училище?

Учители/помощен персонал	Родители	Ученици
1. Социални мрежи	1. Класна стая	1. Училищен двор
2. Училищен двор	2. Социални мрежи	2. Училищен коридор
3. Училищен коридор	3. Тоалетна	3. Социални мрежи
4. Тоалетна	4. Училищен двор	4. Класна стая
5. Класна стая	5. Извън училище /автобус, училищни екскурзии/	5. Тоалетна

Интересно е да се отбележи, че трите групи имат различни виждания, що се отнася до това къде най-често се проявяват агресивното поведение и тормозът. Докато повечето ученици изтъкват, че

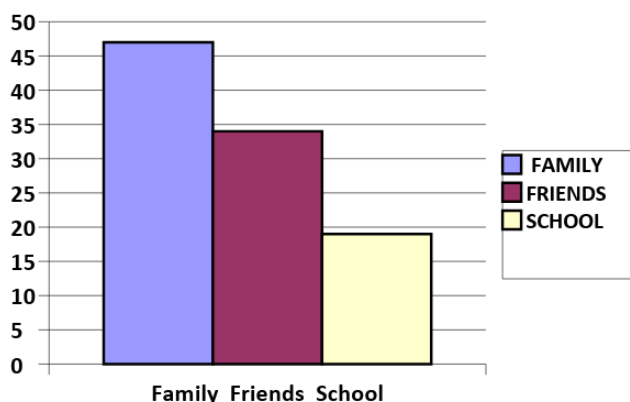
училищният двор и коридорите са най-честите места за проява на тормоз, според родителите класните стаи са местата, където това се случва най-често. От своя страна повечето учители са съгласни, че социалните мрежи оглавяват класацията, докато класната стая е с по-ниска честота и е по-контролирана. Във всеки случай на всички споменати места трябва да се обърне внимание и да се вземат специални мерки, за да се обезопасят. Важността на кибетормоза се изтъква от всички анкетирани групи и явно съществуващите мерки, опитващи да направят Интернет безопасен за децата, са недостатъчни.

4.1.5. Докладване

Въпросът „Има ли някого, с когото се чувствате комфортно да говорите за тормоза?“ дава на учениците възможност свободно да изброят хора, към които могат да се обърнат, когато станат жертви или свидетели на тормоз. Повечето ученици, които са отговорили на този въпрос, споменават семейството си (47%): родителите, най-често майка си, но и баща си, баба си, сестра или други роднини. Втората група от хора, с които учениците се чувстват комфортно на говорят, са техните приятели. 34% от учениците споменават, че те биха говорили с приятелите си /най-добри приятели, приятел, приятелка, приятели от класа/. Около една пета от учениците (19%) посочват, че говорят с учители, с училищния психолог или с директора.

Резултатите показват, че макар и мнозинството от децата да имат система за подкрепа у дома или в училище, голяма част от тях избягват да споделят с възрастни и предпочитат да говорят с приятели. Съществуват и ученици (6%), които не са отговорили на този въпрос и това може да се дължи на липсата на някого, с когото да могат да говорят комфортно, или пък на други причини, които на този етап не можем да определим.

Към кого се обръщат учениците, когато станат жертви или свидетели на тормоз?

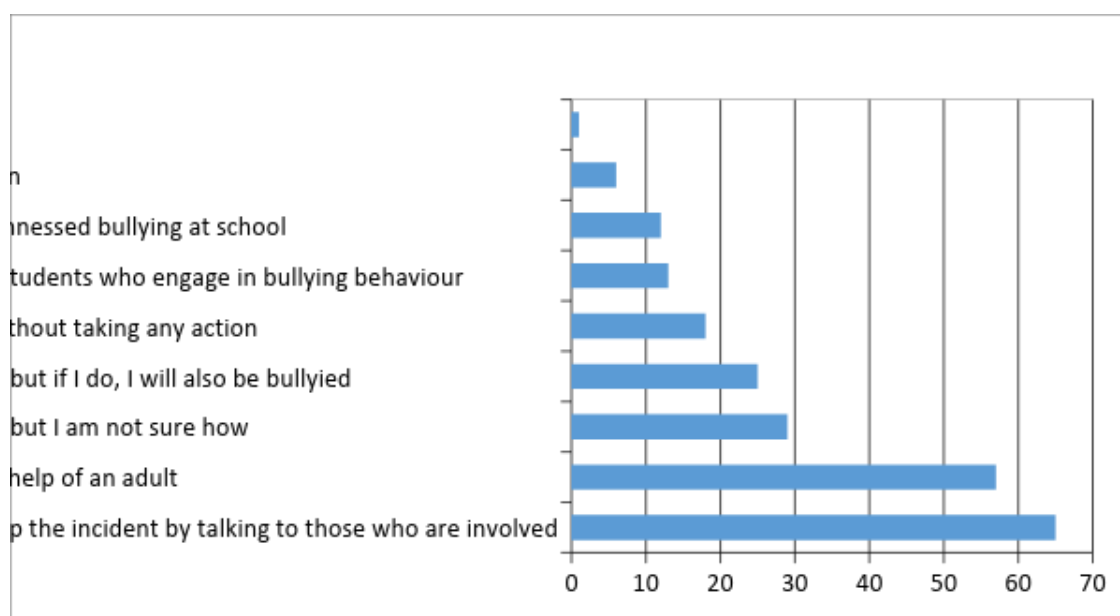

Малкият брой ученици, посочващи училището като място, където да намериш подкрепа в случай на тормоз, е повод за безпокойство и изисква внимание. Родителите също не се чувстват добре свързани с училището, например в случай, че някое дете участва в проява на тормоз, 75% от родителите научават за това от детето си и нито един не посочва, че училището ги е информирало.

4.1.6. Подкрепа в училище и реакция срещу тормоза

На учениците е поставен въпросът как реагират ако станат свидетели на проява на тормоз в училище. Повечето ученици приемат активна роля като опитват да спрат инцидента като разговарят с участниците в него (65%) или търсят помощта на възрастен (57%). Има и значителен брой свидетели, които искат да помогнат, но се страхуват, че ако се намесят, те също могат да бъдат тормозени (25%). Други не са сигурни как да помогнат и какво да направят (29%), а някои наблюдават, без да се намесват (24%). Само 12% споделят, че никога не са ставали свидетели на тормоз в училище. Същевременно е поразително, че 13% (25 ученици) изтъкват, че биха се включили на страната на учениците, извършващи тормоза.

Реакция на учениците към тормоза в училище

Всички учители без изключение отговарят, че ще се намесят и ще спрат тормоза ако станат свидетели на такава проява. Най-популярните начини, по които учителите биха се справили с тормоза, са следните:

- Слагат край на случващото се и разговарят със замесените ученици (79%)
- Слагат край на случващото се и се свързват с родителите (54%)
- Слагат край на случващото се и информират главния учител (50%)
- Слагат край на случващото се и се свързват с директора (48%)
- Слагат край на случващото се и се свързват с човека, който отговаря за справянето с тормоза в училище (38%)
- Слагат край на случващото се и дават на учениците да разберат, че тази случка ще се коментира по-късно в по-широк кръг (18%)
- Слагат край на случващото се и се свързват с властите извън училище – полиция, социални служби (11%)

Само в редки случаи учителите биха се обърнали към властите извън училище – полицията, социалните служби (11%). Изглежда повечето учители се чувстват уверени, че могат сами да се справят със ситуацията, но информирането на родителите и споделянето на информацията с по-висшестоящи или квалифицирани колеги е разпространена стратегия. Малък брой учители (18%) действат като спират това, което се случва, и дават на учениците да разберат, че ще обсъдят проявата по-късно в по-широк кръг.

На въпроса как биха реагирали ако ученик сподели с тях, че е подложен на тормоз, мнозинството от учителите и помощния персонал (71%) отговарят, че биха уведомили училищната администрация (директор, заместник-директор) или биха се свързали с родителите (64%). Все пак голям брой учители (61%) твърдят, че самите те биха предприели действия с учениците, участващи в инцидента. Изглежда много учители са свикнали да се справят със случаи на тормоз сами, но в същото време биха уведомили родителите и/или училищната администрация.

Учителите са запитани и дали са ставали свидетели на прояви на тормоз и са се заели със ситуацията, което би било следващата им стъпка. Според отговорите повечето учители проследяват събитието и само 4% от тях казват, че го оставят да се разсее. Учителите проследяват ситуацията с въпросните ученици (85%), следят е заедно с училищните власти (41%), с други училищни специалисти (37%) или със съответните външни институции (11%).

Родителите не са много отзивчиви да отговорят на въпроса каква би била реакцията им, когато детето им взема участие в проява на тормоз (като жертва или като извършител). Само няколко отговора изтъкват, че биха се свързали с главния учител, за да поискат помощ, или с родителите на другото замесено дете. Други родители казват, че биха се справили със случаи сами като разговарят с детето си и опитат да разберат каква е причината за проблема.

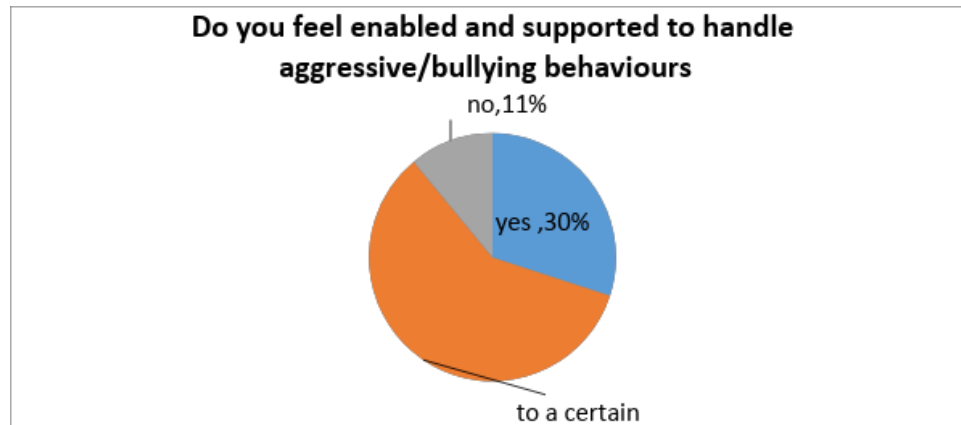
Интересно е да се отбележи, че повече от половината родители очакват училището да се справи с проявите на тормоз. 53% от родителите смятат, че училището ще предприеме действия, т.е., че администрацията ще бъде уведомена, училищните психолози ще се включат или ще се приложат други мерки. В същото време 47% от родителите не знаят дали училището ще вземе някакви мерки. Подобно разделение между родителите е свързано с тяхната оценка на мерките за справяне с проявите на тормоз, прилагани от училището: половината родители вярват, че мерките са отлични (14%) или добри (36%), а другата половина (50%) смятат, че мерките са задоволителни. Някои от втората половина предлагат да се въведе по-строг контрол за достъп в училището (в сградата и в училищния двор). Други мислят, че реакцията на училищния персонал не е незабавна или навременна и трябва да се обръща повече внимание на проявите на тормоз. Във всеки случай един родител посочва, че „могат да се направят много неща, но всичко зависи от сътрудничеството между учители и родители“.

4.1.6. Компетенции

130. училище „Стефан Караджа“ в съответствие с Националния Механизъм за Борба с Тормоза в Училище има годишни планове да повиши запознатостта, да обучи учениците по въпросите, свързани с тормоза, да намали броя на проявите на насилие и агресия посредством специални мерки. Според 75% от учителите и помощния персонал училището разполага със специална процедура за справяне с прояви на агресия и тормоз. Има учители (11%), които твърдят, че процедурата не се прилага напълно, а само частично, докато други 11% не знаят за съществуването на такива процедури.

Повечето учители (75%) потвърждават, че има конкретни моменти, в които обсъждат агресията/тормоза или конфликтите със своите ученици. Те коментират тези въпроси в клас, особено по време на т.нар. „часове на класа“ веднъж седмично, като посвещават на темата 30-40 минути. Темите за обсъждане може да са конкретни актове на тормоз, рисковете от агресивно поведение и неговите последици, човешките взаимоотношения, различията и толерантността, как да реагираме и къде да намерим подкрепа, когато сме жертви или свидетели на тормоз и др.

Учителите са попитани дали се чувстват упълномощени и подкрепени да се справят с агресивното поведение и тормоза. Положителен отговор дават 30% от учителите, 11% отговарят отрицателно, докато 59% се чувстват подкрепени само до определена степен.

Учениците са помолени да запишат какво би помогнало на класа им или на училището да намали агресията и тормоза и някои от техните отговори са следните:

- Да се информира учител или директора. (2)
- По-сериозни наказания. (8)
- Да се поставят камери в училищните коридори, на двора, в стаите. (2)
- Да се провеждат разговори и дискусии по тези въпроси с участието на родители. (15)
- Да се увеличи ролята на училищния психолог. (4)
- Извършителите да бъдат изключвани от училището.
- Да се сложат отговорни хора, които да отговарят за коридорите и които да наблюдават учениците.
- Нищо не може да се направи (6). Един ученик обяснява, че „дори и един ученик да спре да тормози други ученици, рано или късно той си избира друга жертва в училището или тормози ученици извън училище“.
- Някои агресивни ученици имат нужда от повече внимание и разбиране, за да се открие източникът на проблема.
- „Учителите се страхуват от някои ученици и не могат да спрат тормоза. Има ученици, които се държат зле с други ученици, както и с учителите. Учителите си мълчат, а трябва да ги докладват. Има ученици, които трябва да бъдат изключени“.
- Учителите трябва да са по-заинтересовани от това, което става между учениците.
- Да се стои в близост до учителите, „да не се ходи сам в двора на училището“.
- Училищните правила трябва да се спазват.

Родителите са попитани дали участват в събития, организирани от училището, свързани с тормоза/агресията/межкултурното опознаване и разнообразие. Всички отговарят с „не“ (64%) или казват, че училището не организира такива събития (29%). Следващата таблица показва как родителите описват взаимоотношенията си с училището.

Видове отношения с училището	% отговори
Общуваме открито за състоянието на детето ми.	54
Контактуваме, когато има проблем.	31
Сътрудничим си двупосочно, със споделена отговорност.	15
Между нас липсва комуникация.	0

4.1.7. Изводи

Базовото проучване в 130. училище в София предоставя данни за анализ на актуалната ситуация, както и източници и предизвикателства за справянето и предотвратяването на проявите на тормоз в училище. Резултатите отговарят на други подобни изследвания, свързани с българското училище. Всички анкетирани, възрастни и деца, учители и родители, признават по един или друг начин, че агресивното поведение и тормозът са част от училищния живот.

Макар и училището да се възприема като сравнително безопасно място от повечето ученици, има група тормозени деца, които съобщават, че редовно стават жертви на тормоз и че никога или много рядко се чувстват в безопасност. Важно е техният глас да бъде чул и да се предприемат специални мерки, с които да бъдат защитени и ситуацията им да се промени. Има деца, които съобщават, че не се чувстват достатъчно уважавани и ценени в училище, особено от другите ученици. Освен това учителите също докладват, че са ставали обект на тормоз от страна на учениците, най-често вербално, но и физически, и не винаги се чувстват в безопасност в училище. Въпреки че интензивността на тормоза и неговата честота не са толкова високи, докладваните инциденти, някои от които ежеседмични, би трябвало да провокират подобряването на училищната политика, включително преценка на съществуващите мерки и прилагането на онези, които очевидно работят, приемането на нови мерки и изоставянето на онези практики, които не осигуряват безопасност или не постигат търсения ефект. Във всеки случай, макар и училището да се възприема като толерантна и либерална организация, чувството за безпомощност и разочарование във връзка със сигурността и справедливостта може да се долови от някои от участващите в анкетата. Едно конкретно оплакване от страна на учениците е свързано с липсата на адекватни наказания за извършителите на тормоза и тяхната системна агресия, която остава без последствия.

Има малък процент деца, които свободно си признават, че са участвали в прояви на тормоз над други деца. Има нужда да се събере повече информация за причините, довели до участието им в такива действия. Във всеки случай е ясно, че училището би имало полза от персонализирана подкрепяща програма за всеки един от тези ученици, целяща да промени разрушителното им поведение. Модел на възстановяваща практика би бил полезен за училището, както и процедури като медиация и други средства за мирно разрешаване на конфликти. Дейности, поощряващи приятелството и сътрудничеството би трябвало да намерят своето място в новите мерки срещу тормоза.

Има нужда да се въведе програмата, която да се справи със съществуващите предизвикателства и да помогне за подобряването на училищния климат. Една възможно посока е свързана с подобряване на взаимоотношенията и комуникацията чрез насочени дейности, тренировъчни програми, кампании за повишаване на осъзнатостта и нови образователни средства, които да дадат възможност както на учителите, така и на учениците да изградят атмосфера на приятелство и уважение. Големият брой свидетели и мълчаливи наблюдатели (както сред учениците, така и сред възрастните) трябва да се смята за средство, което може да се ангажира при по-силна реакция на училището срещу тормоза. Родителите трябва да се приемат като важна част от процеса с голям интерес към училищната безопасност и благополучие. Увеличаването на родителското включване в училищните работи може да помогне за преодоляването на някои проблеми като дискриминацията на базата на расовата или етническата принадлежност като се дават примери за положително сътрудничество между различни групи. Родителите може да са от помощ и в откриването на решения за това как училищният двор и районите около училище да се направят безопасни за децата, както и да работят със собствените си деца, за да гарантират тяхната безопасност в киберпространството и в социалните мрежи. Има конкретни дейности, планирани в рамките на проекта, които се стремят към по-безопасен Интернет за децата и предоставят простички инструменти на родителите и учителите, с които да се справят с предизвикателствата пред сигурността на децата в киберпространството. Програмата образец на проекта ASAP предлага уникалната възможност на училището да повиши подготовката си за справянето с агресията и тормоза в училище.

5. Резултати от заключителното проучване

Заключителното проучване се проведе през април-юни 2018 г. с цел оценката на промените в училищния климат и практиката срещу тормоза и оценката на ефективността от Програмата образец. На учениците, учителите и родителите е предоставен на хартиен носител заключителният въпросник. Значително по-малък брой са попълнените анкети в сравнение с базовото проучване.

5.1. Демографски характеристики

Ученици. На учениците, учителите и родителите са раздадени на хартиен носител въпросниците от заключителното проучване. Анкетата е попълнена от 70 ученици на възраст между 12 (27%) и 18 (7%) години, един от учениците е на 19 години през последния клас от гимназиалното си обучение. По-големият брой ученици са на възраст 13 години (22). Повечето ученици са в 6. клас на основното училище, (37%), следвани от седмокласниците (29%) и десетокласниците (23%). Други класове са представени с по-малък брой участвали ученици.

Момчетата, отговорили на въпросника, са 54%, а момичетата са 46%.

Родители, учители и помощен персонал. Дванадесет анкетирани от учителския и помощния персонал са отговорили на въпросите, 10 от тях са жени – учители по история, технологии и предприемачество, начални учители, директорът на училището, медицинската сестра и др. Възрастта им варира от 41 до 65 години. Дванадесет родители са попълнили анкетата, на възраст от 35 до 60 години; 50% са жени.

5.2. Училищен климат

Мнозинството ученици се чувстват винаги (29%) или понякога (43%) в безопасност в училище, докато 19% се чувстват сигурни рядко, а 10% - никога. Отговорите на родителите също са разпределени между „понекога“ (50%), „рядко“ (25%) и „никога“ (25%).

Много ученици се чувстват ценени от възрастните в училище – 37% винаги се чувстват уважавани; 39% се чувстват уважавани понекога, а 24% усещат, че са уважавани рядко или никога. Родителите са по-оптимистично настроени по този въпрос – всички те смятат, че детето им е уважавано винаги или понекога.

По-малко ученици се чувстват уважавани от връстниците си – само 20% се чувстват уважавани винаги, 48% - са уважавани „понекога“, а 22% се чувстват уважавани рядко. 10% казват, че никога не усещат уважение от страна на връстниците си.

Тези резултати показват, че има голям брой ученици, които не откриват взаимоотношения на уважение в училище с възрастните или с връстниците си. Резултатите са сходни с тези от базовото проучване, което означава, че за да се регистрират положителни промени е необходим по-дълъг период за подобряване на училищния климат.

В същото време повечето учители, които са попълнили анкетата, „са напълно съгласни“ или „съгласни“, че училищната среда е стимулираща и поощрява тяхното личностно и професионално развитие. Само един от тях „не е съгласен“ с това твърдение.

Един от въпросите се отнася до това доколко възрастните възпитават учениците да уважават различията по отношение на етнос, пол, религия, сексуална ориентация, недъг и др. 62% от учениците отговарят с положителност, че училището действа като пример за подражание за тях. По-малък е процентът (14%) на тези, според които това никога не се случва. Повечето родители смятат, че училището възпитава учениците да уважават различията.

Що се отнася до стратегиите за разрешаване на конфликти, изследването проверява дали възрастните поощряват учениците да разрешават споровете или конфликтите си по взаимноизгоден начин. 74% от учениците казват, че „винаги“ или „често“ възрастните поощряват разрешаването на споровете по начин, изгоден за всички страни. Само 10% от учениците отговарят, че това не се случва никога. Повечето родители и почти всички учители също дават положителен отговор относно подкрепата от страна на училището за разрешаването на конфликтите от учениците. Тези резултати са много близки до базовото проучване. Изглежда че въпреки нововъведените от училището методи за разрешаване на конфликти, все още съществува една малка част от учениците, която не смята, че разрешаването на проблеми сред учениците се поощрява.

Може да се каже, че родители, учители и повечето ученици като цяло намират училищната среда за позитивна. Има обаче и една постоянно присъстваща част ученици, една четвърт от тях, които смятат ситуацията в училище за незадоволителна.

5.2. Осъзнаване

Въпросът, свързан с причините, които според учители, ученици и учители карат учениците да вземат участие в прояви на агресия или тормоз спрямо своите връстници носи почти идентични отговори от всички анкетирани. Голямо мнозинство от учениците (77%), родителите (75%) и учителите (88%) посочват като първостепенна причина желанието на извършителите „да привлекат внимание/да станат по-популярни“. Други топ причини според учениците са: „мислят се за по-

добри от останалите“ (51%); „не харесват тези, които са различни от тях“ (47%); „искат да демонстрират сила“ (37%); и „дискриминират другите заради расата им“ (37%).

Учителите смятат, че децата, които извършват агресивни действия, стават свидетели на подобно поведение вкъщи (63%), че самите те са ставали жертви на агресия (63%), или че изпитват емоционални и поведенчески затруднения (50%). Популярни отговори от страна на родителите са: „искат да демонстрират сила“ (50%) и „не харесват тези, които са различни от тях“ (50%).

Популярните отговори сред всяка група анкетирувани са много сходни с тези от базовото проучване. Докато учителите вярват, че семейството и домашната среда оказват най-голямо влияние върху проявите на агресия и тормоз от страна на учениците, то родителите изтъкват причини като демонстрацията на сила и омразата към различните. Агресията срещу тези, които са различни, се посочва и от почти половината ученици.

На въпроса „Колко често учителите разбират за тормоза в училище? Повечето учители (63%) отговарят, че почти винаги **научават** за проявите на тормоз от страна на учениците. В същото време едва 28% от учениците вярват, че учителите винаги знаят за проявите на тормоз от страна на учениците, 46% смятат, че учителите само понякога разбират, а 26% мислят, че учителите никога не са наясно с тормоза. Тези резултати отново са близки до резултатите от базовото допитване.

Според учениците начинът, по който учителите узнават за инцидентите, свързани с тормоз в училище, е най-често от разказа на друг ученик (74%), от учители, станали свидетели на инцидента (51%) или от разказа на ученик, станал жертва на тормоз (49%). 75% от учителите признават, че са ставали свидетели на прояви на тормоз в училище.

Що се отнася до родителите, повечето ученици (60%) казват, че те само понякога научават за тормоза, а 20% са убедени, че родителите никога не узнават за тормоза в училище.

Същевременно всички родители твърдят, че тяхното дете е споделяло с тях за тормоз в училище и поради това те вярват, че в училище съществуват прояви на тормоз. 75% от тях отговарят, че понякога те самите са ставали свидетели на подобно поведение в училище. Повечето родители отговарят отрицателно на въпроса дали детето им е участвало в прояви на тормоз, но някои признават, че детето им е ставало свидетел на подобни действия.

Макар и резултатите да изглеждат сходни до тези от базовото проучване, има леко увеличение на запознатостта с проявите на тормоз. По-малко анкетирувани от всички групи са в неведение за тормоза и агресивното поведение в училище.

5.3. Честота и обхват

Резултатите показват, че вербалната агресия и тормоз са най-чести сред учениците. Учениците са попитани дали са участвали в различни ситуации през последните 7 дни и почти половината от тях (49%) отговарят, че са наричани с обидни думи веднъж или повече пъти. Други 42% твърдят, че те самите са се присмивали на други ученици, за да предизвикат смях у връстниците си. Интересно е да се отбележи, че голяма част от учениците (62%) са изпитвали гняв към някого веднъж или повече пъти през седмицата. Същият процент ученици признават и че са били гневни през по-голямата част от деня.

Изглежда почти една четвърт от учениците изпитват силно чувство на гняв през по-голямата част от времето – 5 или повече пъти през седмицата. Само 16% от учениците признават, че са участвали във физически конфликти веднъж или повече пъти през седмицата.

Що се касае до честотата на тормоза в училище, 60% от учениците смятат, че той се случва повече от веднъж седмично, докато 16% изтъкват, че не се случва никога.

Попитани дали те са ставали жертва на **физически тормоз** през изминалата учебна година, 46% от учениците отговарят „никога“, 37% - „рядко“, 6% - „веднъж седмично“ и 10% - „повече от веднъж седмично“. По-малко ученици отговарят с „никога“, когато са попитани за вербалния тормоз (32%), а 10% от учениците отговарят с „повече от веднъж седмично“. Същият процент ученици (10) казват, че са ставали обект на социален тормоз „повече от веднъж седмично“, докато 69% от учениците никога не са били жертви на социална изолация или изключване. Само 8% от учениците съобщават за кибертормоз „повече от веднъж седмично“. Повечето ученици отричат да са ставали обект на сексуален тормоз (81%), но 15% казват, че са били жертва на такъв тормоз веднъж или повече от веднъж седмично. Изглежда превръщането на част от учениците в жертви е реална и константна ситуация трябва да ѝ се обърне внимание.

Въпросите, свързани с участието на учениците в прояви на тормоз като извършители показват, че повечето ученици (между 61 и 86%) отричат да са извършвали каквито и да е прояви на тормоз – физически, вербален, социален, кибер или сексуален. 12% признават, че са участвали във физически тормоз веднъж или повече от веднъж седмично. 14% са участвали във вербален тормоз, 11% - в социален тормоз, и 6% - в сексуален тормоз.

Учителите съобщават, че най-честата форма на тормоз, която се случва повече от веднъж седмично, е вербалният тормоз (38%), и има по-малко инциденти, свързани с физически, социален и кибертормоз. Разпространението на слухове, присмиването на другите, наричането с обидни прякори или пасивно-агресивното държание са сред най-разпространените форми на тормоз, поне според учителите. Половината учители забелязват, че някои ученици подстрекават други да се бият. Повече от половината учители признават и че проявите на тормоз към учители или други служители се случват, като най-често тормозът е вербален, и се случва само понякога. Някои учители казват, че са ставали обект на агресия от страна на ученик (25%) или родител (38%).

Родителите като цяло отричат детето им да е извършвало прояви на тормоз – вербален или каквато и да е друга форма.

Мястото, което според учениците изглежда по-малко безопасно, е коридорът, тъй като 60% от тях твърдят, че именно тук децата се чувстват най-уязвими за агресия и тормоз. Следва училищният двор (38%) и социалните мрежи (34%). Подобни са отговорите, дадени и от учителите и родителите.

5.4. Докладване

Повечето ученици отговарят, че имат някого, с когото да разговарят, ако са станали част от или са присъствали на тормоз. Членовете на семейството, особено майката, след това бащата, братът и сестрата, са сред най-често споменаваните. Второто място се заема от приятелите. Третата група са учителите като хора, с които споделят преживяванията, свързани с тормоз. Родителите научават за тормоза най-често от децата си, и само в редки случаи – от училището.

5.5. Подкрепа и реакция от страна на училището

Учениците са запитани как биха постъпили, ако станат свидетели на агресия или тормоз в училище. Много от тях (46%) казват, че биха опитали да се намесят и да спрат боя. Същият процент (46) отговарят, че биха потърсили помощ от възрастен в училището. 30% биха

наблюдавали ситуацията, но не биха се намесили; 19% казват, че не знаят как да помогнат, а 16% съобщават, че не биха направили нищо. Представителите на последната група обикновено обясняват, че не биха искали да си създадат неприятности.

Учителите твърдят (88%), че има официална процедура за реагиране в случаите на прояви на агресия и тормоз. Те казват, че училището има време, посветено на дискутиране на подобни въпроси и обикновено това става в т.нар. „час на класа“, когато могат да се обсъждат различни теми, включително проявите на тормоз. Могат да се използват родителските срещи или учителските съвети, за да се обсъди конкретният инцидент и как да бъде подхотено към него. По-голямата част от учителския състав намира подкрепа от страна на училището в справянето с агресивното поведение на децата.

Родителите като цяло не са доволни от мерките, предприемани от училището с цел намаляване на агресията. Според тях мерките са „слаби“ (75%) и незадоволителни и те настояват за по-строги и ефективни действия срещу извършителите. Повечето родители не посещават родителски срещи, свързани с агресивно поведение и споделят, че училището ги търси само когато има някакъв проблем (75%).

5.6. Компетенции

Препоръките на учителите във връзка с изграждането на компетенции са свързани със запознаването на родителите с проблемите и подкрепянето им при справянето с деца с трудно и агресивно поведение. Друга силна препоръка се отнася до обучението на учители, наличие на ресурсни учители и психолози, както и по-добра координация между училище, родители, общински служби (социални служби), Министерство на образованието и науката и неговите регионални инспекторати.

Заклучение и препоръки

Очевидно е, че макар и много от резултатите в заключителното допитване да са сходни на тези от базовото проучване, все пак има увеличаване в нивото на запознатост на анкетираните. Тормозът и агресията се разпознават като проблем и много от неговите аспекти – видове, обхват, честота и др. са засегнати. Явно Програмата образец внася по-добро разбиране на тези феномени и чувствителността спрямо тях в училището нараства. Това може да се види в многото предложения за подобряване на училищния климат, мерки и политики.

Предложенията на учениците в последния раздел на въпросника са различни и показват нуждата им от безопасна и подходяща за деца атмосфера в училище. Техните думи са: *„трябва да говорим нормално и да се разбираме един друг“*, *„някои ученици трябва да спрат да се правят на интересни и да развалят атмосферата“*, както и *„учителите трябва да се опитат да ни разбират повече“*. Някои ученици препоръчват постоянното наблюдение на коридорите от страна на учителите, тъй като това са местата, където се случват инциденти. Други настояват за поставяне на камери и охранители в училищния двор. Някои настояват за по-строги дисциплинарни мерки спрямо тези, които тормозят останалите, дори прекъсване и изключване от училище, когато нищо друго не помага. Интересно е да се види колко много учениците настояват да се създадат и приложат правила за съжителство в училище от страна на възрастните.

Резултатите показват, че програмите за превенция на насилието в училище трябва да допринасят за **подобряване на разбирането за тормоза в училище. Важно е да се насърчава участието на учениците в процеса на справяне с тормоза. Участието на учениците е от основно**

значение, за да се насърчи развитието на идентичност, принадлежност и отговорност. По този начин се цели учениците да бъдат отговорни за себе си, за действията си и за взаимоотношенията си с другите.

Важно е да се прилага **индивидуализиран и персонализиран подход, фокусиран върху специфичните нужди на децата и младежите**. Училищата трябва да бъдат снабдени със специалисти и инструменти за индивидуална и групово работа с деца и младежи. Работата в екип, включващ родителите, осигурява споделяне на знания за историята на всеки ученик, както и неговите образователни планове и цели в живота. Този подход се фокусира върху отношенията на доверие и взаимно уважение между учителите и децата.